

Je vraagt je wel eens af ...

Al eerder heeft mevr. Schooten-Olthof gepubliceerd over de schilderijen in de Sint Walburgiskerk. Onderstaand artikel geeft een aardige kijk op wat een "niet beroeps", zoals ze zichzelf omschrijft, kan ontdekken wanneer men in de kerk naar boven kijkt.

Vooral de relatie met ds. Baudartius, de geleerde bijbelvertaler uit Zutphen, is boeiend. Maar niet minder die met een andere geleerde, dr. Meinsma, de archivaris van deze kerk. Mevr. Schooten sluit aan bij een vraag van Tadama. Die heeft haar nieuwsgierigheid geprikkeld.

Inleiding

Wat voor een tekst staat daar toch onder de gewelfschilderingen hoog boven de plaats waar heel vroeger het hoogaltaar van de Walburgiskerk stond? Ze zijn rond 1500 geschilderd en we zien vier mannenfiguren, maar hun namen brengen ons niet bijzonder veel verder. Vergilius en Nebuchadnezzar zijn misschien geen onbekenden, maar Trismegistus en Mercurius Hermes?

De gotische letters staan - om ruimte te besparen - heel erg dicht tegen elkaar aan en zelfs als ons schoollatijn nog op eind-examenniveau gebleven zou zijn, komen we er niet helemaal uit wat daar boven op het gewelf geschreven staat. Toen aan het begin van de 20ste eeuw bij de restauratie van de Walburgiskerk de gewelfschilderingen weer onder de kalklaag te voorschijn kwamen, (dankzij het ijverig overwinnen van de kerk door vele generaties kerkbesturen zijn de schilderijen goed geconserveerd, waardoor wij nu weer kunnen genieten van die fraaie gewelfschilderingen!) was er van de begeleidende teksten bitter weinig meer over. Degene die met uiterste zorg en aandacht deze teksten weer boven water heeft kunnen halen, is dr. K. O. Meinsma¹ geweest, die in een vijftal artikelen in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (NRC) heel helder uiteengezet heeft hoe hij de bijna totaal verdwenen teksten heeft kunnen reconstrueren en deze vervolgens,

mede met een beroep op erudiete landgenoten, ook heeft kunnen verklaren. Dit stukje is ontstaan omdat het artikel van Meinsma (NRC 6 december 1911, - alle vijf artikelen zijn aanwezig in de Stedelijke Bibliotheek van het Stadsarchief te Zutphen) over de tekst onder één van de vier figuren hoog boven op het gewelf, en wel die onder Mercurius Hermes, mij aan het nadenken heeft gezet.

De tekst luidt:

*O SOL ITERUM ME VIDEBIS.
CHRISTUS NASCETUR EX VIRGINE
IN QUEM CREDO.*

Meinsma beklagt zich er in zijn artikel namelijk over dat hij eerst de tekst nergens kon vinden, maar komt dan toch met 'de wereldkronick van Antonius, aartsbisschop van Florence' op de proppen, waarin de herkomst en het verhaal rondom de tekst beschreven wordt als te lezen bij Thomas van Aquino. Ik neem Meinsma's vertaling hier letterlijk over uit zijn NRC-artikel.

*In de kronieken vindt men, zoals ook verhaald wordt door den gelukzaligen Thomas, dat er ten tijde van keizer Constantinus, niet de eerste, maar van hem, die met zijn moeder Irene regeerde, in het graf van een heiden, die voor Christus vleeschwording overleden was, een plaat gevonden was bij het hoofd, waarop gebeiteld stond:
CHRISTUS ZAL GEBOREN WORDEN
UIT DE MAAGD MARIA EN IK
GELOOF IN HEM. O ZON, ANDER-*

MAAL ZULT GIJ MIJ ZIEN (IN DE TIJD VAN CONSTANTINUS).

Ook noemt Meinsma nog "een dikke foliant uit ca.1600", waarin het hele verhaal over de tekst voorkomt, maar hij is niet erg tevreden met wat hij gevonden heeft en sluit zijn bespiegelingen over de tekst onder Mercurius Hermes af met de woorden: "Wie zegt ons, wie haar 't eerst heeft meegedeeld?" En met deze vraag van Meinsma wil ik verder gaan.

Kroniekschrijver Theophanes

De eerste keer dat het verhaal over de dode in de kist opgeschreven werd, is echter wél te achterhalen. Meinsma had niet de gelegenheid om in de grote universiteitsbibliotheken te gaan speuren, iets wat voor ons veel gemakkelijker is dan destijds voor hem en wat nu betere zoekresultaten geeft. Flink doorzoeken naar de raadselachtige

tekst, leverde de volgende gegevens op². Keizer Constantijn VI en zijn moeder keizerin Irene (overigens een akelig mens die haar zoon de ogen uit liet steken, omdat ze alléén wilde regeren!) regeerden over Byzantium in de 8ste eeuw na Chr., de tijd van het Iconoclasme, d.w.z. de tijd van de beeldenstrijd tussen voor- en tegenstanders van afbeeldingen in kerken. Een tijdgenoot van Constantijn VI en Irene was de kroniekschrijver Theophanes. Zijn werk is bewaard en bekend gebleven, en kort geleden zelfs weer opnieuw uitgegeven³ en geannoteerd.

Ik citeer de vertaalde Griekse tekst van Theophanes bij het jaar 780/1:

In deze tijd vond men onder de lange muren van Thracië een doodskist; toen hij die schoonmaakte en opende vond hij daarin een man liggen en de volgende woorden die in de kist gebeiteld waren: 'Christus zal geboren worden en ik geloof in hem. Onder het keizerchap van Constantijn en Irene zult gij mij, o zoon, terug zien.'

Zeven tot acht eeuwen later werd deze tekst vrij nauwkeurig weergegeven, zoals Meinsma bewees aan de hand van de literatuur. Maar ook in de tussenliggende tijd hebben de "Europese" kroniekschrijvers geregeld de door Theophanes beschreven gebeurtenis in hun kronieken opgenomen.

Ook Baudartius

Een opsomming van enkele schrijvers bij wie de Zutphense Hermes Mercurius tekst te vinden is, is nu wel op z'n plaats: Theophanes (8e eeuw); Sigibertus van Gembloux (11e eeuw); Thomas van Aquino (13e eeuw); Jean de Mandeville (14e eeuw); Bisschop Wolffius (16e eeuw) en dan mag Zutphen's 'eigen' ds. Baudartius beslist niet in het rijtje ontbreken!

In 1605 verscheen de eerste druk van Baudartius' boek *Apophthegmata Christiana - Christelijke kernspreucken*. ("Een nog altijd lezenswaardige, aardige spreukenverzameling", schrijft de Winkler Prins encyclopedie over dit boek). Het boek is aanwezig in de bibliotheek van het Stadsarchief (Collectie Oude Werken). In *het achtste Boeck der gedenckweerdige Spreucken* (p.149) staat bovengenoemd verhaal, zoals we dat bij ook Theophanes vinden. Even verderop in dit stuk volgt Baudartius' eigen uitleg aan welke historischrijvers hij zijn tekst ontleend heeft. Het geheel heeft voor mijn gevoel veel weg van een gezellige preek, die bij toeval in de *Kernspreucken* terecht gekomen is.

'Preek' in drie punten

De opbouw van het verhaal is in drie delen. Het eerste deel heeft duidelijk betrekking op de tekst in de St Walburgiskerk, maar omdat het tweede en derde deel heel aardig zijn om te lezen, heb ik die ook overgenomen.

1. Constantinus V is keyser geworden Anno 742, hy is toegenaemt Copronymus, dat is: Vonte-kacker, omdat hy in de Vonte (doopvont!) gekackt heeft doe hy gedoopt wierdt. Syn moeder was Irene, die in de Historien seer vermaert is. In het eerste Jaer der regeringe deses Constantini heeft een man binnen Constantinopelen/ diepe in de aerde gravende/ gevonden een seer oude steenen kist/ daerin een dootd lichaem lagh/ het welck op de borst een Gouden Plaet hadde/daer in met Grieksche letteren dese woorden geschreven stonden: Christus sal geboren worden uyt de maget Maria: Ick gheloove aen hem. Als Constantinus en Irene regeren sulden, dan sult ghy my, O sonne, wederom sien. Eenighe meynten dat dit geschreven zy van den wijdt-beroemden Philosoph Plato, die 343 jaren doot geweest is voor de geboorte Christi. Eenighe willen hiermede bewysen/ dat eertijts eenig Godvruchtige personen haers geloofs bekentnisse in het korte beschreven/

en by haer in het graf lieten leggen. Immers leest men dat Edeldretus, die omtrent het jaer 963 na de geboorte Christi is gemaect Coning van Engelandt/ oock met sulck een plaet op de borst begraven is.

2. Tis waer dat desen keyser dagelijks in den mond voerde: Quid sine pectore corpus? Dat is: wat is 't lichaem daer geen lust noch couragie in en is? Vele menschen leven alsoo/ alsof sy geboren waren/ alleen voor haerselven te leven/ sy eten/ sy drincken/ sy gaen te bedde/ sy staen op/ sy worden gheboren/ en sterven wederom alsoo henen/ dat men naeu en weet of syt in de Werelt geweest zijn!

Zy en hebben noyt yemandt goet gedaen dan haer selven/ jae sommige en hebben naer den lust dat sy haer selven yets goets doen (maer verrotten schier in haren dreck ende vuyligheyt. Dusdanige Menschen heeft de oude leraer Augustinus met rechte genoemd: Een graf der doode Ziele. Als Cicero eens reysde voorby Aufidius huys/ die altijd in een kamer bleef sitten/ ende nergens werck maeckte/ soo sprack hy: Aufidius his sepultus est. Dat is: Hier leyt Aufidius begraven,

3. De Keyser Constantinus heeft dick(w)ils geseyt: Mulieri imperare, res desperata, Dat is: Hy doet verloren arbeydt die over Vrouwen meynt volkomen heerschappy te krijgen. Het is Godesgebodt dat de Vrouwen haren mannen gehoorsaam zyn/ sy beloven het oock als sy trouwen/ maar weynige vindt mender die het doen: Gemeynlick willen sy over de mannen heerschen/ ende dat weten sy met groote behenheydt te weghe te brengen/ want gheleyck Augustinus sey: Al ware de geheele Hemel Pampier: De geheele Zee Inct: Al de sterren Pennen: Al de Engelen Schryvers: so en soudensy de kloeckheydt en de schalckheydt der Vrouwen niet ghenoegeaem konnen beschryven: De quade schalckheydt syner moeder Irenes heeft de keyser Constantinus al te wel ghevoelt. Want sy heeft teghen

synen danck ende wille te wege gebracht/ dat men de Beelden in de Kercke der Christenen opgericht/ gheert ende aanghebeden heeft/ die desen keyser hadde doen wechnemen. Als hy haer van de regeringe hadde afgeset/ soo heeft sy met behendigheyt soo vele loose boeven op de beenen gebracht/ dat sy haren Sone den keyser heeft gevanckelick ghekrege/ sy hem beyde ooghen laten uytsteken/ ende daer na in een quade ghevanckenisse besloten (in de welcke hy in grooter elende ghestorven is).

Na dese wreede daedt Irenes, is de sonne seventhien dagen langh verduyster/ soodat sy gheen schijnsel gegeven heeft.

Andere bronnen

In de 9e druk van de *Apophthegmata* uit 1649⁴ geeft Baudartius bij de Theophanes tekst in de marge een bronvermelding.

Hij noemt de volgende bronnen:

Vitae Romanorum pontificium, quos Papas vocamus, diligenter et fideliter collectae per D. Doctorem R. Barns. (Wittenberg 1536)⁵; Paul Diac(onus); Jacobi Strada, *Thesaurus Antiquitatum Abbas Urspr. (ergensis)* (p. 183), Diac. lib. 23; Siegeber(ti) Chronicon) Gigas palmerius; Joh, Wolf(ius), Lact(antius) *Memor Centur.* 1. p. 6.

De witkwast erover?

Baudartius heeft wel een beetje gesjoemeld met de naam van de keizer onder wiens bewind Theophanes in 780 de geschiedenis van de vondst van een lijkstijl met inscriptie opgeschreven heeft. Dat was namelijk niet Constantijn V (bijgenaamd 'Copro-nymus', Grieks 'kopros'= mest), maar Constantijn VI. De geschiedenis op zich heeft hij nauwkeurig overgenomen en het verhaal van de 'Vontekacker' vond hij waarschijnlijk te mooi om weg te laten, maar waar hij dit gevonden heeft, heb ik nog niet met zekerheid kunnen achterhalen.

In zijn in 1605 verschenen eerste druk van de *Apophthegmata* heeft Baudartius,

behalve de geschiedenis van de dode in de lijkstijl, uitgebreid de vloermozaïeken van een kerk in Siena met afbeeldingen van Sibyllen beschreven. In 1608 wordt voor het eerst in de kerkboeken melding gemaakt van het witten van de St. Walburgiskerk.

Zijn toen de gewelfschilderingen in deze kerk verdwenen onder de witkalk, terwijl een Zutphense predikant nog heel recentelijk zo uitgebreid daarover geschreven had? Begin 1600 ontving Baudartius van de magistraat van Zutphen financiële steun voor diverse van zijn geschriften, zo vermeldt ds. Boiten⁶. "Dat getuigt toch van waardering voor Baudartius' werk van de kant van de magistraat, zou je zeggen. En dan even zo vrolijk de versieringen op de gewelven weg laten witten? Klopt niet helemaal. Maar ja, de eigenlijke bedenkers en opdrachtgevers van de gewelfschilderingen, en dat moeten toch de kanunniken van het kapittel van Walburgis geweest zijn, hadden in 1608 al enige tijd het veld geruimd voor een strenge kerkenraad, die geen boodschap had aan de theologische achtergronden van de teksten en bijbehorende de gewelfschilderingen, waarvan de kanunniken graag de diepere betekenis voor zich-zelf wilden houden."

Noten

- 1 dr. K.O. Meinsma (1865-1929) was vanaf 1899 tot aan zijn dood archivaris van de Hervormde Gemeente Zutphen. Zie verder over hem, B. Looper, *K.O. Meinsma 1865-1929, Bio- en Bibliografie, Inventaris van de Collectie Aantekeningen* (Zutphense Archief-publicaties, deel 3; 1988, Stadsarchief Zutphen).
- 2 In "De Kronieken van Theophanes", opgetekend in de achtste eeuw na Chr.
- 3 De Amerikaanse prof. Harry Turtle-dove verzorgde een goed leesbare, Engelse vertaling van Theophanes' Kronieken: "The Chronicle of Theophanes."
- 4 Zie Koninklijke Bibliotheek (KB) kenmerk: 1002 E 26.
- 5 KB kenmerk: 228 J 1.
- 6 Acta van de Kerkenraad vanaf 1591, p. 287 verso. Dit is een transcriptie van de Handelingen van de Kerkenraad; raadpleegbaar in de studiezaal van het Stadsarchief.